

Történelem és magyarság

Időutazás Szerémségbe a XX. Apáczai Nyári Akadémia szervezésében

„Valahányszor az egymást mérszároló embercsoportok abbahagyták az öldöklést, és – kényszerből, belátásból, mindegy – megegyeztek, »megbékéltek«, békét kötöttek: mindig fajtánk másik, szebbik oldala mutatkozott meg. Ha úgy tetszik, maga a testet öltött, a valósággá vált reménység. Hogy talán még sincs minden végérvényesen oda, talán mégiscsak akad némi bizakodni való, hogy az emberiség, miként Ottlik Géza mondta Hornyik Miklósnak abban a nevezetes interjúban, nem lehet teljesen elveszve. És jöhet az igazi béke – a megbékélés embertestvéreink jaj-sötét szívében.” (Domonkos László: *Elsüllyedt földön – Szerémi szerelem*, Unicus Műhely, Budapest, 2013, 89. o.)

Vagy ahogyan évekkel később Tökécki László (1951–2018) történész fogalmazott az Apáczai Diákotthon Fiúkollégiumának avatóünnepségén (2016. november 18-án): „A történelemben nincsenek véglegesen lejátszott játzmák. A történelem fordulatai során éppen itt, a Kárpát-medencében, sokszor változtak a dolgok, a kis közösségekből lettek a nagyobbak, és ők lettek a többség, és mások a kisebbség.”

Szerémségben, Kamancon, Kamoncon (Kamenicán), a **Marczibányi-Karátsonyi kastélynál** járva jutott eszembe Domonkos László Szerémségről szóló dokumentumregénye, amelyet Hornyik Miklós (1944–2012) emlékének szentelt – ebből a műből való a fenti idézet. Nem véletlenül. A nagy múltú kastélynál kezdődött ugyanis a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete által szervezett kirándulás a XX. Apáczai Nyári Akadémia keretében a *Történelem és magyarság* elnevezésű előadássorozat résztvevői számára. A nap folyamán körbejártuk

a dombói (rakováci) **Szent György-monostor feltárt romjait** (számomra igazi meglepetés volt, erről később), majd a zmajevaci kilátóról megtekintettük **Rednek várát**, innen **Belcsénybe**, a **Spitzer-kastélyhoz** zarándokoltunk. Történelmi időutazásunk megdöbbentően lesújtó tapasztalatai okulásként maradnak meg valamennyiünk emlékezetében. Az emlék- és kegyhelyek felidézte gondolatok, a rendhagyó történelmi és irodalmi villanások, az elhangzott szemelvények szinte érintkezési pontokként kötődtek az idei program akkreditált előadásaihoz. Képben és írásban ezt kívántam nyomon követni, olykor megidézve a dokumentumkötetben rögzítetteket – elgondolkodtató kiegészítés gyanánt.

Újszerű szemlélettel (2000–2020) címmel, *Történelem- és magyartanári továbbképzés az Apáczai Nyári Akadémián* alcímmel foglalta össze nyitóbeszédében Viola Lujza magyartanár-nő, az idei, jubilárisnak is számító XX. előadássorozat szervezője az előző nyári szakmai továbbképzések történetét, előrevetítve a nagyléptékű műszaki fejlődés kiváltotta (diktálta) szükségszerű változtatásokat, de a járvány előidézte kényszermegoldásokat is. A Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesületének elnöksége 2000-ben az egyre súlyosbodó gazdasági helyzet miatt döntött úgy, hogy Újvidéken, az Apáczai Diákotthonukban tartja meg a tanárok továbbképzését. Addig jobbára csak az anyaországban volt erre lehetőség, az ottani rendezvényekre viszont a közismert okok (háborúk, bombázások, folyamatos elszegényedés) miatt csak kevesen juthattak el. Lujza tanárnő visszaemlékezése szerint az első továbbképzés általános tematikai jellegű volt, vegyes tartalommal. A következő évtől az elnökség Nagy Margit elnök asszony vezetésével, az anyaország támogatásával két szakmai műhelyt indított: a természet- és a társadalomtudományit. A kezdetektől, immár 19 éve a társadalomtud-

mányit történelemtanár férjével, Dulka Andorral együtt szervezik *Történelem és magyarság* átfogó címmel. Általában olyan új témákra kíséreltek meg rávilágítani – a meghívott neves tanárok, kutatók s előadásaik révén –, amelyek addig is (ha burkoltan is) foglalkoztatták ugyan a szakmát, de behatóbban, összefüggéseiben vizsgálni esély sem volt. A 2000 utáni változásokkal valamelyest lehetőség nyílt a történelem több nézőpontú, újszerű szemlélet alapján történő feldolgozására, a hiányos, ellentmondásos, „sötét” részek „kifehérítésére”.

A magyartanárok figyelmét – mint olvasom Lujza tanárnő idej, kisjubiliumi összefoglalójában – időszerű, részben nyelvészeti, részben irodalmi kérdésekkel igyekeztek felkelteni: „A nyelv örökzöld téma, a társadalom fejlődésével változik, és nagyon érzékeny a rezdülésekre. Az sem lehet mellékes a számunkra, hogy a 100 év óta széttagolt magyar nemzettest határon túra szakadt részeinek nyelve, a különböző országokban, milyen sajátosságokkal gazdagodott, vagy mennyire romlott, szegényedett. Az irodalmi részben munka közben alakult ki az az elképzelés, hogy azokról az értékes, polgári értékrendet képviselő magyar írókról kellene egy kicsit többet tudni, akikről eddig hallgattak, de méltán van helyük a magyar irodalomban, sőt megkerülhetetlenek. Itt elsősorban Márai Sándorra, Hamvas Bélára, Wass Albertra gondolok. Egy alkalommal olyan szerencsénk volt, hogy Simó Józsefet, Wass Albert hagyatékának egyik gondozóját tudtuk elérni és megnyerni, hogy egy egész délelőttöt betöltő előadást tartson az író életművéről, pályájáról.

A nyári, rövid ideig tartó továbbképzések valójában nem nyújthatnak teljesen átfogó képet a történelem- és magyartanítás időszerű kérdéseiről, több szempontú, olykor összehasonlító elemzéséről. Ha nagyon szerények szeretnénk lenni, akkor azt mondhatnánk, hogy egyfajta tűzoltás csupán, hiszen a nyári akadémia időtartama alatt nem lehet teljesen új szemléletet tökéletesen elplántálni. Azon a területen, amelyen úgy véljük, hogy a leggyöngébb a tájékozottságunk, ott próbáltunk ilyen »foltozós« elv alapján újat nyújtani. Egyik legfontosabb célunk, hogy azok, akik eljönnek, ne csak saját felkészültségük elmélyítésére használják az itt megszerzett tudást,

hanem tovább is adják azt a diákjaiknak, a környezetüknek. Ez lenne az igazi hozadék a továbbképzésnek.”

A *Történelem és magyarság* előadássorozat résztvevői általában hasznosnak értékelik a továbbképzést. A legtöbben valamennyi nyári akadémián részt vettek. Papp Patai Erzsébet muzslyai történelem szakos tanárnő: „Eddigi képzésem során a magyar nemzeti történelemből nagyon keveset kaptam. Ennek hiányát így tudom leghatékonyabban pótolni. A jól ismert körülményeink miatt az itteni pedagógusok csak ritkán juthatnak hozzá a drága szakkönyvekhez. S valljuk be, elég sok könyvet kellene ahhoz megvenni, hogy megtalálhassuk, elolvashassuk az itt hallottakat. A történelmi előadások mellett nagyon szívesen figyelemmel kísértem a magyar nyelvi és irodalmi témákat is, mert mindig van mit tanulni. Kiváló alkalom volt ez is. Évek óta szorgalmasan járok a szakmai továbbképzésekre, mert kiváló lehetőség – egy kis szókincsbővítésre, -csiszolásra. Mert egyáltalán nem lényegtelen kisebbségi környezetünkben az, hogyan tudja kifejezni mondanivalóját a tanár, bármilyen tantárgyról is legyen szó. Kiváló előadásokat hallhattunk, s rendkívül sok hasznosítható új dolgot, másfajta szemléletmódot ismertünk meg.”

„Minden lehetőséget megragadok, ha valami újjal gyarapíthatom eddigi tudásomat. Évek óta szorgalmasan járok a szakmai továbbképzésekre, mert kiváló lehetőség – a szűkebb szakmai szempontoktól eltekintve –, hogy szélesebb körű tájékoztatásban részesüljünk mi, pedagógusok. Voltam már Pécsen és Debrecenben is, de az Apáczai Nyári Akadémia munkáját is rendkívül eredményesnek tartom. Az irodalom oktatása terén az itt hallott időszerű történelmi kérdések is fontosak. Az előadásokat követő sok kérdés más területekre is elvezetett bennünket, így számos más témakörben fölmerült kétségeinkre is választ kaphatunk. Számunkra fontos a továbbképzés nemzeti, keresztény, konzervatív szellemisége” – hallottuk György Mária zombori magyartanárnőtől.

A koronavírus-járvány miatti közismert intézkedések megnehezítették az idei nyári akadémia programjainak megvalósítását, de mégis – ha szerényebben is, az óvintézkedések betartásá-

val – megtartották valamennyi előadást, a néhány helyszínt érintő szerémségi kirándulás pedig, a tervezetten felül, meglepetéssel is szolgált. Pecze Rózsa tanárnő, a kirándulás szervezője tömören ismertette a történelmi emlékhelyek történetét, jelentőségét, igyekezett válaszolni a kérdésekre is. Ezúttal is voltak, akik először jártak a Tarcal-hegység déli lankáin. Kamancon/Kamenicán a Marczibányi-Karátsonyi kastélynál idéztük meg először Pecze tanárnővel, dr. Újvári Zsuzsanna, PhD budapesti egyetemi mestertanárral, valamint a hozzászólókkal együtt a legfontosabbakat, illetve azokat a történéseket, amelyekről keveset tud a közvélemény:

„A 150 éves török hódoltság után a grófi Marczibányi család 1758-ban vásárolta meg a kamanci birtokot. A kastélyt – a kísérő létesítményekkel – fokozatosan építették, és folyamatosan, tervszerűen bővítették, szépítették a körülöttük lévő mintegy 25 hektárnyi angolparkot is, különleges fafajtákkal, csónakázótóval, szobrokkal – 1793-tól 1836-ig. Ekkora készült el a borpince, és helyezték el a bejárata mellett azt a rózsaszín márványból készült táblát, amelyen a birtok rövid történetét olvashatjuk (1836-ig). A Marczibányiak iskolát és kórházat is építettek. Széchenyi István gróf 1830-as utazása során meglátogatta Marczibányi Márton gróf mintagazdaságát, és elismerően írt róla naplójában.

A birtok a kastéllyal együtt 1858-ban került házassági hozományként a Karátsonyi család tulajdonába: Karátsonyi Guido gróf feleségül vette

A szerémségi bor minőségének javítása céljából Puchoi Marczibányi Livius, a család birtokának tulajdonosa, amelynek élén jelenleg Marton Lőrincz áll, az idősebb császári és királyi tanácsos Lőrincz kiskorú fia, aki 1758. szeptember 10. lett a kamenicai birtokosa, és 1759-ben családi hitbizományt alapított. Miután az idősebb Lőrincz István idősebb fia császári és királyi valódi *belső titkos tanácsosi rangot és királyi tizedet nyert* el és 1810-ben magva szakadt, az igazgatást Lőrincz Márton veszi át, az idősebb Lőrincz unokája, aki a házat *felújította*, a kertet növelte és szépítette, és az 1834-ben bekövetkezett halálát követően, a birtok tulajdonosa fivére Marczibányi Lajos lett, aki a birtokkal való igazgatásának második évében – 1836-ban emlékül elkészítette ezt az emléktáblát.

Az emléktábla magyar szövege

a férfiágon utolsó Marczibányi Livius gróf lányát, Máriát. Mindkét család jelentős mértékben hozzájárult Kamanc arculatának kialakításához.

A birtokhoz tartozó Szent Kereszt-templom (a mai formájában) a Marczibányi grófok idejében épült egy régebbi imaház helyén. A templom bejárata fölött a Marczibányi-címer (kardot tartó medve) látható. Altemplomának kriptájában nyugszik a Karátsonyi család három tagja: gróf Karátsonyi Guido, felesége, Mária grófnő és húga, Guidobaldina.

A Marczibányi és a Karátsonyi család nevezetes volt arról is, hogy vagyonukból különféle alapítványokkal jelentősen támogatták Magyarország kulturális életét.

Gróf Karátsonyi Guido egyik legismertebb alapítványa: 1858-ban 10 000 forintot adott a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy a kamataiból kétevente díjazzák a legjobb színdarab

Az emléktábla szövege szerbül, magyarul, angolul és németül olvasható

szerzőjét. Ezt a díjat elnyerte többek között Csiky Gergely, Szigligeti Ede, és ezzel jutalmazták Arany Jánost Arisztophanész vígjátékainak lefordításáért 1871-ben. Jótékony célokra is nagy összegeket adományozott.

»A Fenséges Koronaherczeg születése örvendetes eseményének alkalmából Karácsonyi Guido földbirtokos 100. 000 ftnyi összeget, ebből 20, 000 fto a szerb vajdaság s a temesi bánóság számára ajánlott fel jótékony czélokra, s annak hovaforrását Albrecht Főherceg magyarországi Főkormányzó Ur Ő császári Fenségének magas belátására bizta. Ugyanazon örömdus alkalomból, s annak maradandó emlékére, a debreczeni községi bizottmány, az evangelicus-helvét hitvallásu egyháztanácscsal együtt, 100 segélyreszorult személy számára egy 160,000 ftnyi tőkével ellátott szegényápoló-intézetet alapított. – Ezen nemes szívű s hazafias érzelmet tanusító örvendetes jótékonyági tettek a legmelegebb köszönet kifejezése mellett juttatnak köztudomásra.« Karácsonyi Guido (1817–1885) és Marczibányi Mária (1831–1876) házasságából kilenc gyermek született. Hat lány és három fiú.

A kastély 1918-ig maradt a Karácsonyi család tulajdonában.

Az egykori kastély épületében ma magán-egyetem és a vízgazdálkodási intézet működik. A parkból a szobrok egy része eltűnt, a maradék megcsonkítva, elcsúfítva őrzi a régi idők emlékeit. A csónakázást szolgáló tó elmocsarasodott, az eredeti fák, az 1805-ben ültetett tölgyek közül mindössze csak néhány maradt meg.

A magyar kultúrtörténet szempontjából Kamanc/Kamenica azért is jelentős, mert az 1430-as években Pécsi Tamás és Újlaki Bálint itt fordította magyarra a Huszita Bibliát. Burány Nándor délvidéki írónk *Kamanci Balázs* című könyvében (1977, Forum, Újvidék) örökíti meg ezt a korszakot. Kamanc nevezetes arról is, hogy itt született Szerémi György krónikás, valószínűleg Mátyás király halálának évében (de mindenképpen 1490 után), és 1548 után hunyt el. Erre vonatkozóan sincsenek megbízható adatok.

A *Mélységek és magasságok* című fejezetben Domonkos László az egykori Kamoncról vagy Kamancról – ahogyan többnyire napjainkban is nevezik Kamenicát magyarul – fontosnak tartaná újra tudatosítani azt is, hogy „a magyar művelő-

dés-, egyetemes történet egyik legnevezetesebb helye, Tamás és Bálint, a magyar husziták városa, sőt központja [...], fontos és igen gazdag mezőváros, bortermesztése európai hírű” (95–96. o.). Mindezt megerősíti a kor tanúja, Verancsics Antal (1504–1573) útinaplójában. A dokumentumregényben ezt olvashatjuk: „A törökök 1526-ban Kamoncra betörésükkor »sokakat megöltek, gyűjtogattak, fosztogattak. Mintegy 7000 borral teli hordót törtek össze, úgyhogy a városka utcáin is bor folyt. Sokan mindenüket hátrahagyva menekültek el a városból«. És Kamonc néhány évtized múlva már egészen másfajta képet mutat – »másfajta rajk lakja –, a település képe már a 17–18. században gyökeresen megváltozik. A török kiűzése után a bécsi császári kamara igazgatása alá kerül – az első összeírás szerint 1702-ben mindössze 64 család lakja, közülük 40 rendelkezik házzal. A helység körül 716 katasztrális hold, legnagyobb részét megműveletlen parlagföld és bevetetlen szántó, mindössze 104 holdon van némi búza, 36 hold kaszáló, »80 kapa szőlős«. Nagyjából ennyi.” Kamanc újbóli felvirágzását az új tulajdonosoknak, a Marczibányi grófoknak köszönheti. Ezt már napjainkban is megemlékik az olykor „szellős” idegenforgalmi beszámoló. Széchenyi gróf látogatását már kevésbé... „Amikor a legnagyobb magyar, Konstanyinápoly felé tartva, Futak felől a Szerémségbe érkezik, fenti év (1830) júniusának 28-dik napján ezt írja naplójába: »...Szerémség buja zöldje, jó útjai, élősövény kerítései, csinos fehér házai elragadtak. Kamenitzben megtekintettük Marzibányi Márton mintabirtokát (etablissement). Minden az úr... lelkületére vall! Szárazföldi úton vissza Péterváradra. Fekvése rendkívül szép. Újvidék olyan hely, mint Komárom.«

Széchenyi fénykorában láthatta a kamonci Marczibányi-kastélyt. Az emeleten díszterem, ahol fogadásokat, szüreti bálakat tartanak. Középen átrium, amit négy oldalról barokk oszlopsor határol. Ilyen vezet az angolpark felé is, ahonnan el lehet látni a péterváradai erődítményig” (86., 87. o).

Dombó, mai szerb nevén Rakovac, a Tarcalahegység/Fruška gora lankáin terül el, az Újvidék–Belcsény/Beočin főút mentén. A terepet jól ismerő tanárnőnek és az Apáczai Nyári Akadémia szervezőinek segítségével minden gond nélkül eljutottunk a település történelmi nevezet-

tességéhez: a dombói kolostor feltárt romos falaihoz. A döbbeneten túl, hogy tudniillik a történelmi hely a városkában van... De akkor hol jártunk mi nyolc évvel ezelőtt? Valójában ekkor kezdtem visszapörgetni az idő kerekét emlékezetemben. Megidézve 2012 tavaszát, Gubás Ági (akit az Újvidéki Televízióból korábban ismertem) telefonhívását, felkérését egy interjú készítésére a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet igazgatójával, Zoran Vapával az aracsi pusztatemplomról. Kellemesen meglepett a megkeresése, még inkább az újabb hívása... Olvasva szerény írásaimat a szerémségi magyarok újraalakított kultúregyesületeiről, megkért, legyek kísérője Kemény Andrásnak, az Unicus Műhely igazgatójának és Domonkos László írónak, akik Szerémségről szóló új könyvükhöz terveznek anyagot gyűjteni. Pillanatokra szóhoz sem tudtam jutni, hiszen csak az utóbbi években (1993 kora tavaszától, Béres Károly református lelkész, villamossági mérnök, az Ökumenikus Szeretetszolgálat alapító igazgatója jóvoltából) kezdtem felfedezni Maradékot és a többi, magyarok által is lakott települést. És csak úgy írhattam róluk, ha alkalom adódott, és ha el is vittek autóval... Mondtam is Áginak, keveset tudok Szerémségről ahhoz, hogy méltó kísérőjük legyek neves vendégeiknek. Megnyugtató szavaira, miszerint Maurer Oszkár hajdújárás borász, tarcali szőlőtulajdonos és idegenvezető kalauzol

majd bennünket a történelmi emlékhelyeinkre – elfogadtam a felkérést. Akkor még nem gondoltam, hogy nem kis kihívást jelent majd számomra, annak ellenére, hogy a magyar művelődési egyesületek vezetőivel mindent közösen előkészítettünk. Az Aracs szerkesztőségével is ekkor kezdődött valójában az együttműködésem.

Határidőnaplóm szerint Kemény András és Domonkos László 2012 júliusának első hetét töltötték Újvidéken, innen utaztuk körül Szerémséget. Sok helyen jómagam is először jártam... Jóllehet másként éltem át a *találkozást* a történelmi vidékünkkel. Mégis mélységesen átéreztem Kemény András előszavát: „Életemben először léptem át a trianoni határt, és sikerült pár napot töltenem Újvidéken, drága emlékű Hornyik Miklós barátom szülőföldjén. Onnan jártuk be Szerémséget, el egészen az újlaki Kapisztrán-sírig és az árpatai magyarokig. Megrendülten bolyongtam Nyékincán, Herkócán, Sátoroson és Maradékon, mint Julianus barát ama nevezetes útján, s találkoztam azokkal a magyarokkal, akik lelkükben és szívükben hordozzák magyarságukat, de a nyelvünket már egyre nehezebben beszélik és értik. Két kézzel kapaszkodnak az anyaföldbe, és fuldoklókként szorítják kezemet. Lám az anyaországi vendég ritka náluk! Hol van már – ha egyáltalán volt – magas életszínvonal? (Ez is csak viszonyítás kérdése...) S ha volt, ak-

A kirándulás résztvevőinek egy csoportja a dombói kolostor maradványai előtt

kor könnyebb volt magyarnak maradni? És ránk, anyaországi magyarokra vajon semmilyen veszély nem leselkedik? [...]

A délvideki összefüggésekből kirajzolódik az itteni szórványmagyarság sorsa, történelme pedig előrevetíti a jövőt. Aki elolvassa ezt a könyvet, nem lesz túl boldog, de megismeri magyar sorsunk egy szívszorító részletét.” Idő múltával, a közben történt események (Maradékon a 2015/2016-os tanévben, csaknem 40 esztendő után újból megnyílt a magyar tagozat – I–IV. öszszevont osztállyal –, és befejezés előtt van a magyar és a szerb, valamint a tartományi kormány közös vállalkozása: a magyar óvoda építése, amelynek alapkövét tavaly június 28-án helyezték le) némi reménységet sugallnak, hogy talán mégsem késő: Isten oltalmával – ahogyan a hálaadó ünnepi istentiszteleten is elhangzott –, öszszefogással megindulhatunk a gyarapodás útján.

Alig tudtam feleszmélni Dombón, egyre a történelmi helyet néztem. Körülötte éppen a füvet nyírták a helyi közösség munkásai. Vezetőink kérésére le is állították a fűnyíró gépeket, hogy meghallgathassuk Pecze tanárnő összefoglalóját. Felvezetőjében elmondta, hogy az újabb feltárások és a megőrzési, konzerválási munkálatok részét képezik a *Jó szomszédok a közös jövőért* elnevezésű, Magyarország és Szerbia közötti programnak. A 2010-ben kezdődött IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program fő célja, hogy az EU támogatásával lehetőség nyíljon a magyar–szerb határ menti régió közös fejlesztésére, valamint a történelmi, kulturális emlékhelyek megóvására.

A program elkezdésekor emléktáblát is elhelyeztek a monostor maradványainál. Sajnos, a magyar nyelvű tájékoztató részt letörték. Elszomorító képet mutat így minden odalátogatónak.

Írásos emlékeink 1237-ben említik először Dombót a IV. Béla király alapította béalakúti (pétervárad) apátság javai között. Az Árpád-kor egyik legjelentősebb monostortemploma volt a Szent György tiszteletére felszentelt bencés apátság. Boldogságos Szűzről elnevezett templomot is jegyeznek az írások, amelyek vélhetően egy női bencés kolostor meglétére utalnak (innen három kilométernyire). Az itt végzett ásatások során a római korból származó épületek alapjai is a felszínre kerültek. A kezdetben egy román

stílusú templom állhatott ezen a helyen, amelyet a XV. század második felében alakítottak át gótikus stílusban. Dombó ebben az időben már a szerémi püspökség fennhatósága alá tartozott.

Az egykori román kori templomnak csak az északi falrész maradt meg. Háromméternyi magasak ma is helyenként a maradványai. Az írások szerint II. Pál pápa 1467-ben Dombó védnökének nevezte ki a márákeresztúri apátot. Ez idő tájt alakítják át erőddé a monostort a törökök elleni védekezés céljából. 1473-ban az írások már várként említik, amelyből védeni kellett a Péterváradról – Rednek vára mellett elhaladó – Szávaszentdemetere/Mitrovicára vezető utat. Az ásatások bizonyítékai szerint a várerődítménnyé lett monostor a török ostromban pusztult el 1525 nyarán, Pétervárad eleste után. A feltárásokkor nagy mennyiségű hamu, elüszkösödött gerendamaradványok, ablaküvegcserepek kerültek felszínre. A törökdúlásban elpusztult magyarok helyére többnyire szerbek költöztek. Az 1699-ben megkötött karlócai béke után, 1702-ben a bécsi haditanács rendelete értelmében teljesen lerombolták a monostorvár maradványait. A feljegyzések szerint ekkor semmisült meg végleg a dombói apátság.

A dombói bencés apátság romjait Nagy Sándor vajdasági régész vezetésével tárták föl 1964–1966 között. A Szent György apátság altemplomát, kriptáit a XV. századi átalakításokig használták, amikor is befalazták. Értékesek a monostorrom növényi díszítésű faragott kövei, amelyek a XI. századi magyar építkezési szokásokra utalnak. Emlékeztetve a népvándorlás kori griffes-indás építőművészeti kultúrára.

Említésre méltó, hogy a dombói apátság romjainak közelében egy honfoglalás kori temető 30 sírját is feltárták. Ekkor került felszínre egy márványkereszt, biznyságul a magyar kereszténység ősi voltára. A korabeli művészeti értéke miatt napjainkban is jelentős az emlékhely maradványa. Ebben ötvöződik a Szerémségre jellemző stílus, az ókeresztény kultúra, valamint a népvándorlás kori magyar motívumkincs. Pecze tanárnő *Történelem a természetben* óráját hallgatva folyton a nyolc évvel korábbi eseményekre gondoltam. Mit jelentett volna, ha már korábban tudom, hogy hol van a romkolostor?

A fényképen az ásatások során felszínre került márványkereszt

Vagy ha az eredeti tervek szerint velünk tart Maurer Oszkár? Azonban halaszthatatlan tennivalója ebben meggátolta. Egy órácskára fogadott ugyan bennünket, s elmondott mindent, amit illene tudnunk a szülőföldünkről, valamennyi történelmi helyünkről. S azt is, hogyan tudunk eljutni oda... De sokszor nem bizonyultak elegendőnek az eligazításai, az én jegyzeteim és a közben vásárolt térképek sem. A valóság egyszerűen sokkal bonyolultabbnak tűnt. Nincs rá szó, amivel le tudnám írni, hogyan éreztem magam vendégeink előtt...

Este, amikor hazaértem, fellapoztam a dokumentumregényt, s először a dombói részt kezdtem olvasni: „A dombói kolostorban az a legnagyobb, hogy benne a honfoglalás korabeli magyar vallás is jelen van – mondja Maurer Oszkár és arról beszél, hogy a romok között megtalálhatók a honfoglaló eleink griffes-indás pogány hitvilágának nyomai éppúgy, mint a kereszténység motívumrendszere – hiszen utóbbi is ismerték: félig-meddig már keresztényként érkeztek. Ez a sajátos kettősség nagyon kevés helyen, ritka,

hogyan ennyire teljes pompájában, kultúrájában jelenjen meg az Árpád-kori magyar vallás” (92. o.). Még ezen az oldalon kezdi megidézni Domonkos mind kalandosabbá váló utunkat a kézzel írt cirill betűs tábla nyomán. Eszerint 2500 méterre kellene lennie a kolostornak. Egy ideig még autóval tudtuk követni a fákra rovott útirányjelzőket. Az út egyre szűkült, s eltűntek a jelzések is. Az autót biztonságosan hátrahagyva (bár aggodalmam csak akkor szűnt meg, amikor visszajövet épségben megtaláltuk) gyalog vágtunk neki az útnak a vélt irányban található történelmi maradványokhoz. Az idei július 8-i kirándulás után még mosolyogni is tudok a bő háromoldalmi szemléletes, festői leírásokon, Domonkos író szellemességén: „Érintetlen szépségben pompázó tájképek, szemgyönyörködtető panorámák. Valahol, ki tudja merre zenefoszlányok a forróságtól remegő levegőben. Gyom, tüske, iszalag, lombrengeteg, rovarok. Zilálunk, mint a kovácsfűjtató. Már a harmadik variánst próbáljuk ki, hegynek le, hegynek föl, nagyjából Maurer Oszkár útmutatását követve, kinek hiánya egyre kízóbb, akárcsak a szomjúság és fáradtság. A helyzet egyre reménytelenebb, Dombó mind távolibb ködökben lebeg. Megváltás a civilizáció bozótából elővillanó nyoma: ház, mögötte terepjáró. Ősz, nagydarab férfi jön elénk, már tessékel is beljebb. Az aprócska teraszról szinte nem is evilágian ragyogó kilátás a Tarcal rengetegére: a szemközti hegyet és az előtte mélyülő völgyet mintha repülőgépről tanulmányozhatnánk. Dragutin bácsi látva leplezetlen elcsigázottságunkat, már hozza is a jéghideg ásványvizes palackokat meg az apró poharakat a méregerős rakija fogyasztásához – majdhogynem életmentő minden.” Az volt, mormolom félhangosan csak úgy magamnak, s tovább olvasok: „Hallottak, hogyne hallottak volna Dombóról. (Szerencse, hogy tudom: a 17–18. században betelepült, Rakovácot létrehozó szerbek a környékben az Árpád-kori kolostorból lett vár romjait csak ahajdani erődtítményre utaló »gradina« – grad: vár, erődtítmény – néven ismerik, a Dombó elnevezés semmit sem mond nekik, nem is hallották.) Majd eljön és megmutatja, merre van, hogyan találunk oda” (93. o.). Mai ismereteim alapján, vélhetően a női kolostor maradványaira és a mellette levő hatalmas keresztre gondolt: „Dragutin bácsi magabizto-

san vezet az izzó déli nap alatt a hegygerincen, szolgálatkészen félrehúzza a nagyobb tüskés ágakat, hátra-hátratekinget, olykor biztatóan int. Negyedórába sem telik, a tisztásról letekintve – mintha élő térképet, a völgy aljába alul kiterített, megelevenedett épület-alaprajzot látnánk – ott sejlenek Dombó körvonalai. »Evo«, íme, mutat le vezetőnk” (95. o.). Elmagyarázta még, hogyan juthatunk le, majd elköszöntünk.

Vélhetően a női kolostor maradványaira bukkantunk 2012 kora nyarán

Az akkori és a közelmúltban készült felvételek szerint is két különböző emlékhelyünket ismerhettem meg, immár szépkorom küszöbén... Az *Elsüllyedt földön* c. könyvről, a két dombói kolostorról Lujza tanárnővel hosszan beszélgettünk. Ha enyhülnek a járvány miatti szigorítások, és újból lehetőség nyílik az utazásra, megpróbálják beszerezni. Annál is inkább, mert most hallott róla először.

Rednek vára a távolban

Az idei kiránduláson a zmajevaci kilátóról, a távolból vettük ezúttal szemügyre messzelátón keresztül Rednek/Vrdnik romos várát. Pecze tanárnő rövid ismertetője szerint a Kudos patak völgye feletti hegycsúcson emelkedik az egykori kalocsai érsekség redneki vára, amelyet írásos emlékeink 1315-ben említenek először. A törökök ezt a várat is megszállták 1526-ban, megpecsételve ezzel a sorsát. A török hódoltság után ez a vár is pusztán maradt. Az egykori vár egy patkó alakú torony volt, amelyet védőfal vett körül. A viszonylag rendben tartott emlékhelyhez sokan elzarándokoltak évente. Az idén a járvány miatt bizonyára kevesebben keresik fel. A kirándulás szervezőitől megtudtuk, hogy az idegenforgalom népszerűsítésére az extrém sportot kedvelők részére az utóbbi években egy átcsúszó drótkötélpályát is terveztek (ablakos vagy nyitott ülőalkalmatossággal) a zmajevaci kilátóról a redneki várhoz. A kísérleti munkálatok, nem tudni miért, de abbamaradtak.

A kirándulás résztvevői szerint is elgondolkodtatóan szomorú, hogy még mindig keveset tudunk a meglévő emlékhelyeinkről, köztük a dombóiról és a rednekiről is. A hasonló kirándulások, a helyszínen megtartott rendhagyó történelemórák valamelyest hozzájárulhatnak a történelmi és kulturális ismeretek elmélyítéséhez, tudatosításához.

***

Nem volt az előre meghatározott kirándulási program része az 1997 óta műemlékvédelem alatt álló, azóta is szemünk láttára folyamatosan pusztuló Spitzcer-kastély Belcsényben/Beočinban. Sőt, Pecze tanárnő elmondása szerint az elmúlt alig két évtizedben jutott ebek harmincadjára a kastély. Kül- és beljavit bárki – ha nem volt lelkiismeret-furdalása – szabadon dézsmálhatta. Nem akadályozták meg őket ebben a rend őrei, és felelősségre sem vontak érte senkit... A kegyetlen pusztítás lépten-nyomon tetten érhető. Először 2012-ben (július 6-án) láttam, akkor is megdöbbentem, de ezúttal kétségbeejtő látvány tárult elénk.

A vandál rombolás és az enyészet vette birtokba a romos állapotában is lenyűgöző, a gazból mementóként kiemelkedő Spitzcer-kastélyt.

A látványtól egy ideig nem is tudott megszólalni senki sem. A legtöbben először voltak itt, illetve jártak Belcsényben, a cementgyáráról ismert szerémségi kisvárosban. A régi idők iratai először 1702-ben említik nevét a szőlőtermesztés, a borpincészete kapcsán. Jórészt a XIX. századtól, de napjainkban is a fejlettebb délvidéki/vajdasági települések között tartják számon, főként az Apatinból származott Csík József által 1839-ben alapított cementgyár, mai nevén Lafarge BFC Kft. miatt. Légszennyezése, sajnos, igencsak megkeseríti a helybeliek életét.

Már a gyár alapításának évében az akkori Pest-Budán, a Széchenyi lánchíd építésének előkészületeikor Clark Ádám építész, az építés vezetője is felfigyelt a belcsényi cement minőségére. A Tarczal-hegységben található márgaréteg (agyagos-karbonátos kőzet, vagyis agyag és mészkő keveréke) jelenti a jó minőségű cement alapanyagát. A gazdag lelőhelynek köszönhetően a XIX. sz. végére már az Ohrenstein-, a Csík-, a Redlich- és a Spitzer-féle üzemben termelték a Monarchiában „nagy tekintélynek” örvendő építőanyagot. Az itt készült cementből építette Clark építész is a lánchidat (1842–1849). A cementet hajókon szállították fel a Dunán Pest-Budára.

A cementgyártás virágkorában épült fel a kastély is, eklektikus stílusban. Spitzer Ede, a gyár társtulajdonosa 1890-ben kérte fel a kor legnevesebb magyar építészt, Steindl Imrét a villaszerű kastély megtervezésére. És az Országház megálmodójának, a magyar főváros számos létesítménye – a többi között: az Árpád-házi Szent Erzsébet-plébániatemplom, a Margit-híd hídfői,

a Múzeum körüti Gólyavár, egyetemi épületek – tervezőjének keze nyomán mesésen csodálatos építmény „születik”.

Nyugati homlokzatán kitárt szárnyú turulmadár

Csak elképzelni tudjuk, milyen lehetett csillogó-villogó korában az idővel és minden mással dacoló romos létesítmény, amelyet mintha ma is óvna-védene a nyugati homlokzatán lévő, szétárt szárnyú turulmadár. Gondoljuk, miközben Pecze tanárnőt hallgatjuk zenei aláfestés mellett. Az „emeleten” éppen felvétel készítéséhez próbált a helyi band, azaz együttes, tájékoztatnak bennünket, akik az elsők között merészkedtünk fel a nem éppen biztonságos lépcsőkön.

Annak ellenére, hogy néhány évvel ezelőtt felröppent a hír, hogy mégis van esély a kastély felújítására, pontosabban, teljes rekonstrukciójára, továbbra is pusztul/pusztítják, szinte a helybeliek szeme láttára. A hivatalos intézmények –

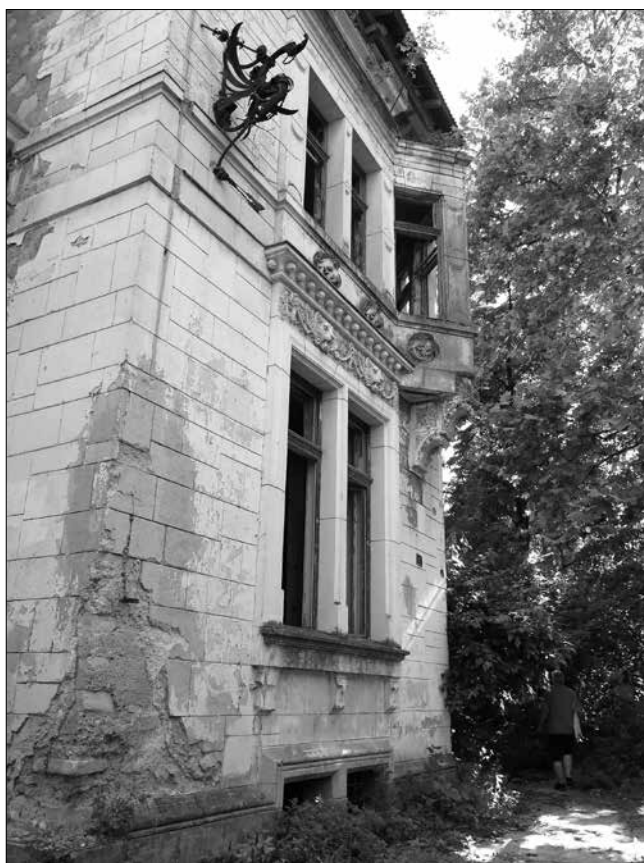
A Spitzer-kastély 2012-ben

Pucér gerendák tartják a tetőszerkezetet...

nemzeti intézményünk is – pedig hagyják, vagy esetenként sajnálatukat fejezik ki nyilvánosan... Jóllehet a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet hírért a teljes újjáépítés lehetőségéről több médium is megjelentette akkoriban, s azt is, hogy az elképzelések szerint múzeum lesz a főnixmadárként újjászülető kastélyból... Addig pedig csak a világhálón szörfözve (delvidekiutazás.com stb.) siránkozhatunk: milyen is volt eleink ránk hagyott, folyamatosan pusztuló öröksége. Számos fényképen is megörökítik időről időre a látogatók és a civil szervezetek tagjai, fűzte hozzá a halottakhoz Korenchy László, a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság elnöke.

Eredetileg a különböző korok, irányzatok, stílusok jegyei elevenedtek meg tökéletes összhangban a kifinomult ízlésű építész/műépítész, Steindl Imre tervei nyomán a Spiczter-kastély kül- és belterén. A reneszánsz, a gótika, a barokk, a szecesszió nyomai ma is tetten érhetők a romos épületen, magyarázta a tanárnő egy-egy részletre mutatva.

A sárkányszerű kovácsoltvas S betű vélhetően a Spiczter család védjegye is

Az ablakkeretek az egykori pompás vitrázsüvegekről árulkodnak

Valamennyi külső és belső díszítése, kő-, fageragványa, gipszdíszítménye, ablakának vitrázsüvege unikátum, egyedi darab volt. Belvilágában főleg a magyar virágmotívumok domináltak. A kandallót különleges rajzolatú Zsolnay kerámialapok borították. Az épület belső falain és általában is a rózsaszín és a kék színek meghatározóak voltak. Mára nyoma sincs az egykor hatalmas, fából készült főbejárati ajtónak, amely felett kovácsolt vasból készült, sárkányra emlékeztető S betű köszöntötte a belépőt. A család vélhető, viszonylag épen megmaradt védjegyét fel is fedeztük a kastély oldali bejáratánál.

Közvetlenül a második világháború után még sejteni sem lehetett: milyen sors vár a kastélyra az impériumváltást követően. Kezdetben ideiglenes kórházként működött, de volt árvaház is, a háborúban elesettek gyermekeiről gondoskodtak itt. Idővel a helyi önkormányzat könyvtárként, kultúrotthonként, zeneiskolaként, rádióként, vendéglőként működtette. A közelmúlti változások után „gazdátlanul” maradt kastély közpréda

lett... Úgy tűnik, ezen semmit sem változtatott a műemlékvédelem alá helyezés sem 1997 után... Tetőszerkezetét megjavították ugyan, hogy ne ázzon be, erre utal a kimaradt, porosodó cserépsor is. Reményt sugallva: lenne esély a megmentésére, újjászületésére, ha összefognának érte az illetékes intézmények.

Biztatásként, úgy érzem, ide kíváncsoznak Domonkos író lírai sorai: „...a közönyös égboltról meg mintha egy távoli, magányos pont szállna alá, közeledne gyorsan, egyre nagyobbodva, az ember mind zaklatottabban megáll, és föltekintve az oldalsó homlokzat tetején már meg is pillantja a madarat, most telepedett oda, vagy évszázadok óta ott van, nem is tudni így hirtelenjében. Igen, ő az, most ért ide a dél-bácskai síkról: Nyék törzs lovasának szárnyasa, istenének gyors, erős és kegyetlen madara, az altáji kerecsensólyom, a turul, ahogyan hívják; megjelenése jó jelnek számít. Ritka vendég errefelé: ő az egyetlen itt az egész Délvidéken.

Széttárt szárnyakkal, büszkén és határozottan trónol ott fenn, és bár ugyanazt kell látnia, mint nekünk, merész és kihívó tekintettel pillant alá. Védelmesen támadó, felségterületén megbízhatóan őrt álló. Néz lefelé és körös-körül, körbe. Mint József Attila a *Téli éjszakában*: méri a látványt. Mint birtokát a tulajdonosa.”

***

Azt, hogy már 1916-ban emlékművet állítottak Kamanc (Kamenica) főterén az első világháborúban elesettek tiszteletére, a beavatotokon kívül senki sem tudta közülünk. De kevesen tudhatják Délvidéken, hogy az Újvidékkel szemben, a Duna jobb partján fekvő városkának, Kamancnak a temetőjében emlékmű őrzi az első világháborúban elesettek neveit. Pecze tanárnő is csak 2010 nyarán szerzett róla tudomást dr. Horváth-Militicsi Szabolcs belgyógyász, cserkésztsízt jóvoltából. Tőle hallotta azt is, hogy az emlékmű valamikor Kamenica főterén állt, és hogy eredetileg turulmadár volt az emlékmű obeliszkre emlékeztető végződésén. A tanárnő rövid városismertetőjében elmondta, hogy a valamikori Camancz nevét 1223-ban jegyzi írás először. Közigazgatási szempontból Kamenica ma Újvidék egyik városrészének számít. Temetője peremvárosi autóbusszjáráttal, de gyalog is könnyen megközelíthető. A szecessziós stílusú emlékmű, a kőkoszorúkkal díszített obeliszk a temető közepe táján található. A tanárnő többször felkereste az emlékművet a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság elnökségi tagjaként. Szerinte fontos, hogy az emlékmű megmaradt Kamancon/Kamenicán. „Számúzték ugyan a vá-

„...méri a látványt. Mint birtokát a tulajdonosa.”

roska központjából a temető katolikus részébe, a turulmadárnak pedig nyoma veszett. Az emlékmű állításának éve szinte teljesen lekopott (csak a két szélső szám látszik), ezért ennek megállapításában nagy segítségemre volt Bagi Ferenc Kamenicáról írt tanulmánya. E tanulmány szerint az emlékművet 1916-ban állították, az évszámot pedig a talapzatra »fektetett« kő-babérkoszorúba írták.

Az emlékmű négy oldalán négy tábla áll, ebből három táblán a hősi halottak neve olvasható, az elülső oldalon pedig a német nyelvű fölirat. (Zum immerwährenden Angedenken / auf die / BRAVEN KAMERADEN / Ihr Leben für König und Vaterland geopfert haben. / Sie ruhen in Frieden! / Das ewige Licht leuchte Ihnen. – A bátor bajtársak örök emlékére / A királyért és a hazáért áldozták fel életüket. / Nyugodjanak békében! Az örök világosság fényesedjék nekik. – szabad fordítás) A nevek többsége német, de található közöttük magyar is, továbbá horvát és/vagy szerb is. Ezenkívül »vegyes« is (pl. német vezetéknev magyar keresztnévvvel, valamint egyéb kombinációk is). A kőfaragó, Petrovits Nándor valószínűleg ismerhette őket, és tudta, hogy hova kell magyar, német vagy horvát (esetleg szerb, latin írásmódú) betűt vésnie. A három tábla közül az egyik annyira megrongálódott, hogy elég nehéz róla kibetűzni a neveket és a mellettük lévő évszámokat. Az emlékműn összesen 57 név található. Egy kicsit pontosítanám Bagi Ferencnek azt az állítását, hogy mindegyikük 1915-ben esett el, ugyanis az egyik táblán találtam három 1914-es, valamint egy 1916-os évszámot, a másikon egy 1914-est, a harmadikon pedig, mint említettem, egy kissé nehézségekbe ütközik ugyan az évszám leolvasása, mégis kisilabizáltam egy 1916-os évszámot is. A leolvasás nehézsége arra figyelmeztet, hogy jó lenne fölüjíteni a feliratokat, és hogy a civil szervezetek valamelyike pártfogásába vehetné az emlékművet. Egy-két névnel meg születési évszámnál, ahol már kissé bizonytalan a leolvasás, talán igénybe lehetne venni a plébániahivatal segítségét is.

A teljesség kedvéért meg kell azt is említenem, hogy a talapzat legalján van még egy, részben a földbe süllyedt, letört sarkú, német nyelvű fehér márványtábla is, valamint az évszámot tartalmazó kőkoszorútól balra és jobbra (egy kissé hát-

rább) egy-egy kis téglalap alakú keret, mára már fölismerhetetlenné vált írással. A német nyelvű fehér márványtábla föld feletti részén a következő szöveg rekonstruálható: Gewidme(t) / durch / Artillerieoberstleutna(t). (Vagyis: *tüzér alezredes felszentelte...* sz. f.) A tábla további része azonban már a földben van.

Hősök emlékműve – 1916
(A fotókat Stanyó Tóth Gizella készítette)

Kamenica főterén az első világháborús emlékművet a költő, Jovan Jovanović Zmaj szobra váltotta föl. A kőbe öntött Zmaj mellett egy kis-lány szobra is áll, és egy könyvet tartanak. A költőt a többi között gyermekversei tették híressé. Újvidéken született 1833-ban, de idős napjait, 1904-ben bekövetkezett haláláig, Kamenicán töltötte. Lakóházát múzeumnak rendezték be, s a főtérről nyíló utca elején áll. A főtér és az utca is az ő nevét viseli.

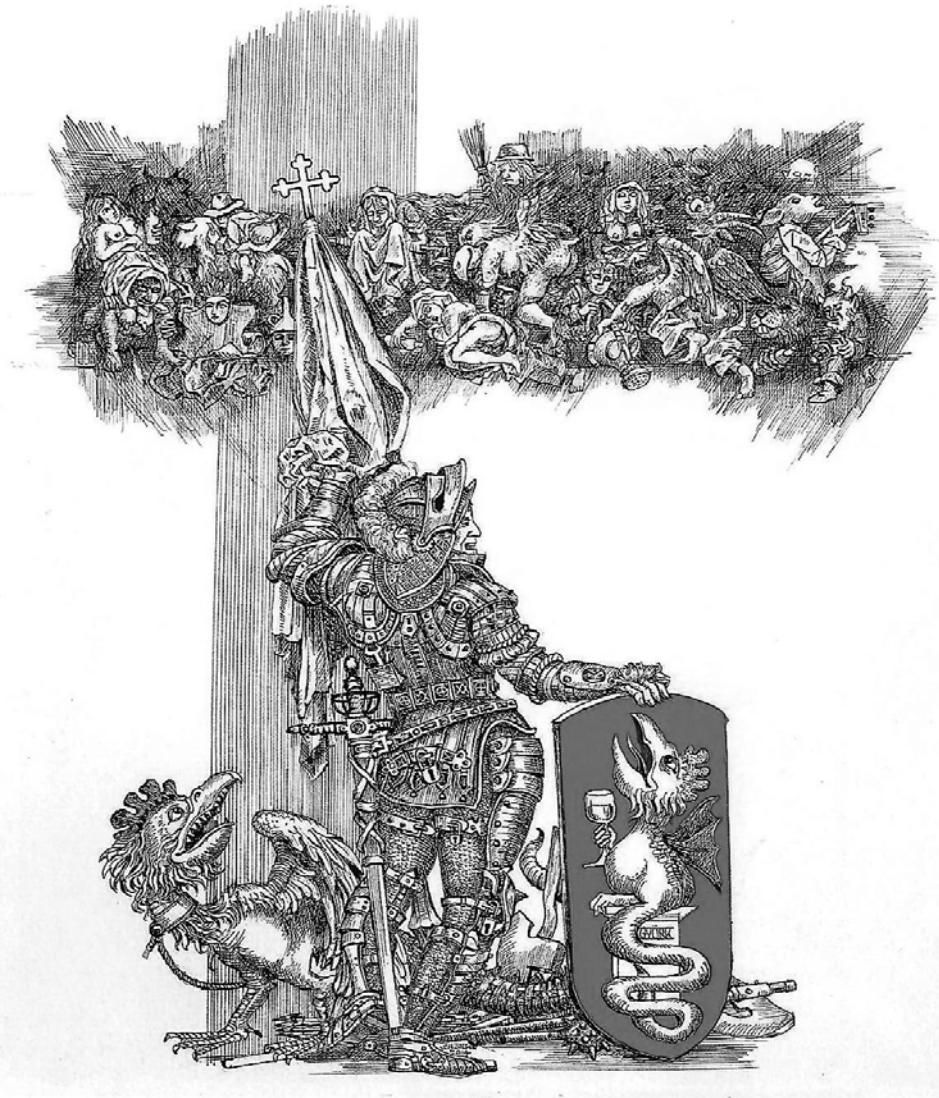
Jovan Jovanović Zmaj a magyar költők fordítójaként is ismert. Ő ültette át szerbre Arany János *Toldi* trilógiáját, Petőfi Sándor *János vitézét* és Madách Imre *Az ember tragédiája* c. művét. Sírja ugyanabban a kamenicai temetőben található, mint az első világháborús emlékmű. Magyar szempontból azonban árnyékot vet munkásságára, hogy dicsőítő verset írt az 1848/49-es szabadságharc szenttamási csatájában a civil lakosság ellen szadista vérengzést elkövető »szerviánus és rác hősokról«. Jókai Mór *Szenttamási György* c. elbeszélésében állít megrázó emléket ennek a véres eseménynek. (Az említett csatáról helytörténész/történész kollégánk, Délvidéki S. Atilla *Fejezetek a rácjárások történetéből* c. könyvében

olvashatunk bővebben.)” Írásos beszámolója végén Pecze Rózsa tanárnő felsorolta a felhasznált irodalmat: Bagi Ferenc: *Sremska Kamenica, a valamikori Camancz, Kisebbségi létjelenségek, Vajdasági Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa szerk., Szabadka, 2003; Délvidéki S. Atilla: *Fejezetek a rácjársok történetéből. Lángoló temetők – Az úgynevezett Vajdaság kihasításának elhallgatott titkai és borzalmi (1268–1868)*. I. (bemutató) kötet Szekszárd, 2009.

A kirándulás végén, útban Újvidékre, az Apáczai Diákotthon fiúkollégiuma felé Viola Lujza magyartanár, az idei *Történelem és magyarság* program szervezője ismételtén megerősítette a férjével, Dulka Andor történelemtanárral

eddig megtartott valamennyi nyári akadémia kapcsán: Nem lehet kétséges a folytatás ezekben az ismét bizonytalanságot sejtető időkben. A soknemzetiségű égtájunk alatt a délvidéki magyar nemzeti közösségünknek létfontosságúak az ilyen és ehhez hasonló tartalmakat tudatosító továbbképzések, a történelmi, kulturális emlékhelyeinknek a megismerésével együtt. A nyelvünknek, identitásunknak, kereszténységünknek – mint a legfontosabb értékeinknek – a megmaradását szavatoló törekvések, alkalmak az elkövetkező időkben is szükségesek lesznek. A *Történelem és magyarság* program kiemelt célja, hogy aki ide eljön, azt érezze, hogy az egységes magyar nemzet része.

2020 júliusa, szeptembere

Szent György